

Inhoudsopgave

Inleiding op vertaling en commentaar	9
1. Inleiding	9
2. Achtergrond: de middeleeuwse bijbeluitleg	11
3. Theologische uitgangspunten	15
3.1 Hoe een middeleeuwse preek te verstaan?	15
3.2 Theologische vragen	15
3.2.1 De godheid van Christus	16
3.2.2 God: een en drie-een	16
3.2.3 De eenheid van God en mens in Christus	19
Laten wij naar Betlehem gaan (Kerstpreek 1)	21
Indeling van de preek	21
Vertaling van de preek	23
Het Woord is vlees geworden (Kerstpreek 2)	39
Indeling van de preek	39
Vertaling van de preek	41
Collationes bij het Evangelie van Johannes	57
Collatio 1	58
Collatio 2	64
Collatio 3	69
Commentaar op Johannes 1,1-18	79
Tekst	79
Indeling van het Commentaar	81
Vertaling van het Commentaar	83
Inleiding	83
1 Het Woord in zichzelf	84
1.1 Over het Woord in zichzelf: ten eerste met betrekking tot de spreker	84
1.1.1 Eenheid in wezen	84
1.1.2 Onderscheid in persoon	85

1.1.3	Gelijkheid in majesteit	86
1.1.4	Mede-eeuwigheid in duur	87
1.1.5	Kwesties	87
1.2	Over het Woord: ten tweede, met betrekking tot wat erdoor wordt gezegd	90
1.2.1	Voldoende beginsel	90
1.2.2	Altijd werkzaam beginsel	90
1.2.3	Tevoren kennend beginsel	93
1.2.4	Kennis aan anderen verschaffend beginsel	93
1.2.5	Kwesties	94
2	Het Woord verenigd met het vlees	99
2.1	De incarnatie	99
2.1.1	De incarnatie in zichzelf	99
2.1.1.1	Over de komst van de voorloper	100
2.1.1.2	Kwesties	101
2.1.1.3	Over de komst van Christus	102
2.1.1.4	Kwesties	106
2.1.2	Over de manifestatie van de incarnatie en wel in twee delen	111
2.1.2.1	De manifestatie in het algemeen	111
2.1.2.1.1	De kennis van het geïncarneerde Woord	112
2.1.2.1.2	De grond van de kennis	113
2.1.2.1.3	Kwesties	115
	Namenlijst	119
	Registers	123
	De vertalers	131

Inleiding op vertaling en commentaar

1 Inleiding

Het Franciscaans Studiecentrum heeft al verschillende teksten van Bonaventura in vertaling uitgegeven.¹ Daarmee is geprobeerd de theoloog, geestelijk schrijver en predikant Bonaventura voor een breder publiek toegankelijk te maken. Maar Bonaventura was ook commentator van de Heilige Schrift. Het leek de vertalers van deze bundel een goed idee om ook aan deze kant van Bonaventura meer bekendheid te geven. Dit is al met al een hele opgave gebleken. De Schriftoitleg van Bonaventura veronderstelt theologische kennis en de bereidheid om zich te verdiepen in theologische kwesties. Daar komt nog bij dat de scholastieke methode die Bonaventura gebruikt soms spitsvondig kan overkomen, wat weer van invloed is op de leesbaarheid van de tekst.

Deze bundel bevat de vertaling van een gedeelte van Bonaventura's commentaar op het Johannesevangelie², meer in het bijzonder op het gedeelte uit het eerste hoofdstuk dat gelezen wordt in de Dagmis van Kerstmis: Johannes 1,1-18, over het Woord dat in het begin bij God was, en vlees geworden is. Voor deze tekst is gekozen omdat hij, juist door zijn prominente plaats in de liturgie van Kerstmis, een bekende tekst is. Maar ook omdat hij een theologische tekst is. Daarmee

- 1 Bonaventura, *Itinerarium. De weg die de geest naar God voert*. Vertaald en toegelicht door J.C.M. van Winden. Scripta franciscana 3. Van Gorcum, Assen, 1996; Bonaventura, *Franciscus als teken aan de hemel. De preken van Bonaventura over Franciscus van Assisi*. Ingeleid, vertaald en toegelicht door J. van den Eijnden. Scripta franciscana 7. Van Gorcum, Assen, 2003; Bonaventura, *Breviloquium. De theologie in kort bestek 1. Het schepend beginsel*. Vertaald en toegelicht door J.C.M. van Winden. Scripta franciscana 6. Van Gorcum, Assen, 2000; Bonaventura, *Breviloquium. De theologie in kort bestek 2. Het herstellend beginsel*. Vertaald en toegelicht door J.C.M. van Winden. Scripta franciscana 8. Van Gorcum, Assen, 2004; Bonaventura, *Volmaakt leven. Over verlangen, volharding en vervulling*, Budel, Damon, 2011.
- 2 De tekst hiervan is te vinden in: *Doctoris seraphici S. Bonaventurae S.R.E. episcopi cardinalis opera omnia* 6, Quaracchi, 1893, p. 246a-256a.

is hij heel geschikt om het eigen theologisch karakter van Bonaventura's lezing van de Heilige Schrift te laten zien.

Verder bevat deze uitgave de vertaling van de zogenaamde *Collationes*³ bij teksten uit dit evangeliegedeelte. Doorgaans zijn *collationes* korte preken of overwegingen. In dit geval zijn het eerder notities, een soort vingeroefeningen voor het commentaar zelf en voor mogelijke preken op basis van het commentaar. Deze combinatie biedt de mogelijkheid om de middeleeuwse theoloog aan het werk te zien.

Bonaventura zet zich aan zijn schriftuitleg met het oog op de verkondiging. Een middeleeuwse theoloog is namelijk niet alleen een commentator en wetenschappelijke uitlegger van de Schrift, maar ook predikant. Om deze reden worden ook twee kerstpreken van Bonaventura in vertaling aangeboden. Een over de kernzin uit het evangelie van de Dagmis: *En het woord is vlees geworden* (Joh 1,14).⁴ En een bij een tekst uit het evangelie van de Nachtmis van Kerstmis, dat aan Lucas is ontleend. Bonaventura preekt over wat de herders daarin tegen elkaar zeggen: *Laten wij naar Betlehem gaan ...* (Luc 2,15).⁵

Dat gekozen is voor een preek bij het evangelie van de Nachtmis heeft nog een andere reden. Het kerstevangelie van Lucas is toegankelijker dan dat van Johannes. Het beschrijft het geheim van Christus' geboorte in een verhaal dat zo tot de verbeelding heeft gesproken dat de traditie van de kerststal onlosmakelijk met het kerstfeest verbonden is geraakt. In zijn preek laat Bonaventura zien hoe het in dit verhaal om hetzelfde geheim gaat dat in het Johannesevangelie theologisch uitgediept wordt en dat Bonaventura aanleiding geeft tot vooral theologische beschouwingen. Anders gezegd: ook het kerstverhaal van Lucas geeft zich pas prijs wanneer de theologische diepte ervan gevonden en blootgelegd wordt. Het is voor Bonaventura geen verhaal waartoe wij onze

3 De tekst hiervan is te vinden in: *Doctoris seraphici S. Bonaventurae S.R.E. episcopi cardinalis opera omnia* 6, Quaracchi, 1893, p. 535a-540a.

4 De nieuwste editie van deze tekst is te vinden in: Saint Bonaventure, *Sermons De Diversis I*, Ed. J.G. Bougerol, Parijs 1993, p. 98-109 (Sermo 3). De oudere versie in: *Doctoris seraphici S. Bonaventurae S.R.E. episcopi cardinalis opera omnia* 9, Quaracchi, 1901, p. 106b-110a.

5 De nieuwste editie van deze tekst is te vinden in: Saint Bonaventure, *Sermons De Diversis I*, Ed. J.G. Bougerol, Parijs 1993, p. 86-97 (Sermo 2). De oudere versie in: *Doctoris seraphici S. Bonaventurae S.R.E. episcopi cardinalis opera omnia* 9, Quaracchi, 1901, p. 102a-106b.

toevlucht kunnen nemen om ons de theologische diepzinnigheden in het kerstevangelie van Johannes te kunnen besparen.

De teksten zijn niet in een chronologische volgorde opgenomen, maar in een volgorde van toegankelijkheid en leesbaarheid. Het commentaar op Johannes 1,1-18 is als laatste opgenomen omdat dit het meest specialistisch is, bedoeld voor fijnproevers en geïnteresseerden in de middeleeuwse Schriftuitleg. Daaraan vooraf gaan de *Collationes*, die immers als vingeroefeningen voor het Schriftcommentaar beschouwd kunnen worden. De twee preken openen de bundel, met als eerste de preek over de tekst uit het Lucasevangelie. Deze is het meest toegankelijk en kan daarom goed dienen als een opstap naar de andere teksten.

2 Achtergrond: de middeleeuwse bijbeluitleg

Om Bonaventura's teksten te kunnen genieten, is het nodig iets af te weten van de middeleeuwse exegese. Die lijkt niet op de hedendaagse, die uit en te na bepaald is door de historisch-kritische methode, 'Form-geschiede', hermeneutiek, semiotiek en semantiek. Dit wil zeggen dat de aandacht vóór alles uitgaat naar wat de historische basis is van teksten en verhalen, en naar de gelaagdheid ervan. Vragen zoals: 'wat zijn invoegingen?' en 'Is er sprake van verschillende auteurs of stromingen die in de tekst zijn terug te vinden?' spelen een centrale rol. Verder is er aandacht voor de cultureel-maatschappelijke achtergrond en voor de betekenis die woorden en begrippen daarbinnen hebben; betekenissen die lang niet altijd overeenkomen met wat de woorden voor ons betekenen. Ook de eigen structuur en dynamiek van het verhaal wordt ontleed als een eigen toegang tot de betekenis van de tekst.

Van dit alles is bij de middeleeuwse exegeet nauwelijks iets te vinden. Misschien dat de hermeneutiek een uitzondering vormt. Men is er zich wel van bewust dat woorden soms uitleg nodig hebben, omdat zij in de Schrift niet altijd dezelfde betekenis hebben als in, bijvoorbeeld, de dertiende eeuw. Voor middeleeuwse theologen is de Heilige Schrift één geheel. Teksten waarvan wij weten dat zij uit heel verschillende periodes komen en heel verschillende contexten hebben, kunnen daarom gebruikt worden om elkaar en andere teksten uit te leggen. Het resultaat hiervan zullen moderne exegeten zo niet meer voor hun

Laten wij naar Betlehem gaan

Kerstpreek 1

Indeling van de preek

De tekst van de preek wordt gevormd door Lucas 2,15.

1. Letterlijke betekenis [1]
 - a. Toewijding van de herders
 - i. voornemen om op weg te gaan
 - ii. verlangen om te zien
 - b. Belijdenis van de herders
 - i. incarnatie
 - ii. bewerker van de incarnatie
 - iii. geboorte van de geïncarneerde
2. Geestelijke betekenis [2]
 - a. voorbereiding op het zien
 - i. van onwetendheid naar wijsheid
 - ii. van schuld naar boete
 - iii. van boete naar gerechtigheid
 - iv. van ellende naar heerlijkheid
 - b. het vertroostende zien [3]
 - i. God zien in de schepping
 - ii. God zien in de aangenomen menselijke natuur
 - iii. God zien in het menselijk geweten
 - iv. God zien in zijn heerlijkheid

(De twee delen a en b van de geestelijke betekenis zijn parallellen van elkaar)

Preek 1. Vertaling

Laten wij naar Betlehem gaan, en het woord zien dat (vlees) geworden is en dat God ons heeft getoond (Luc 2,15)⁶

- 6 Wie in een Nederlandse Bijbel Lucas 2,15 opzoekt, vindt daar een andere vertaling dan die welke Bonaventura hier gebruikt. De vertalingen gaan allemaal in de richting van: Laten wij naar Betlehem gaan om te zien wat daar gebeurd is. Vanwaar dit verschil? De Latijnse tekst luidt: *Transeamus usque ad Betlehem et videamus hoc verbum quod factum est*. Letterlijk vertaald: *Laten wij naar Betlehem gaan en het woord zien dat gemaakt is*. In het Latijn wordt hetzelfde woord ‘*verbum*’ gebruikt als in Johannes 1 waar sprake is van *Het Woord is vlees geworden*. ‘*Verbum*’ is daar in Johannes de Latijnse vertaling van het Griekse ‘*Logos*’ (‘woord’ als uitgedrukte gedachte). In de Latijnse tekst van Lucas 2,15 is ‘*verbum*’ echter de vertaling van het Griekse ‘*rēma*’ (‘woord’ als dat wat uitgesproken wordt). In de wijze waarop Lucas schrijft verwijst het *woord dat gemaakt is* inderdaad naar een gebeurtenis. Denk aan Genesis waar God spreekt, en dan ‘gebeurt’ wat Hij zegt: *Er zij licht, en er was licht*. In het verhaal van Lucas gaan de herders dus kijken naar wat de engelen hebben gezegd dat gebeurd is. Voor Bonaventura roept het woord ‘*verbum*’ onmiddellijk Johannes 1 op. Hij hoort Johannes zeggen: *Het Woord is vlees geworden*. In zijn interpretatie gaan de herders op weg omdat zij het vleesgeworden Woord willen zien. Daarom zijn voor hem de herders ook de eersten die het geheim van de menswording ‘zien’. Hun gaan naar Betlehem wordt daarmee een geloofsbelijdenis. Zij hechtten geloof aan de boodschap van de engelen die zij in johanneïsche zin verstaan.

Dit is niet naar de geest van Lucas. Die schrijft een verhaal over hoe de geboorte van Jezus in zijn werk is gegaan. Het gaat hem er ook wel degelijk om dat *ons een redder geboren is*, de Heer, maar bij hem klinkt op een andere manier de goddelijke oorsprong van dit kind mee dan bij Johannes. Door wat Bonaventura hier doet wordt de hoorder van deze preek, en nu dus wij als lezers, erbij bepaald dat het in het verhaal dat Lucas schrijft om hetzelfde geheim gaat dat in Johannes 1 theologisch wordt verwoord en overdacht. Uit zoals Bonaventura het verhaal leest blijkt dat het in het kerstverhaal van Lucas om meer dan een verhaal gaat. Het gaat om een verhaal dat pas goed begrepen wordt, wanneer we het lezen als een verhaal over wat Johannes begrijpsmatig theologisch heeft opgeschreven. Dat het gaat om de menswording van de eniggeboren Zoon van God, het Woord dat in het begin bij God was, is de luister- of leeswijzer voor het verhaal van Lucas. Het is dus niet zo, dat het verhaal van Lucas een gemakkelijker verhaal is dan Johannes 1,1-14. Het geeft zijn betekenis pas prijs wanneer het theologisch gelezen wordt.

Wij hebben de uitdrukking ‘*verbum quod factum est*’ consequent met *het woord dat vlees geworden is* vertaald. De vertaling *het woord dat geworden is* is in het Nederlands te

- 5 1. Deze woorden kunnen op twee manieren worden uitgelegd: letterlijk en allegorisch. Letterlijk zijn het de woorden van de herders, allegorisch van wie (Gods Woord) schouwen.⁷ Naar de letterlijke betekenis duiden deze woorden twee dingen aan: de vurige toewijding van de herders, waar gezegd wordt: *Laten wij gaan*, en hun vrome belijdenis, 10 waar gezegd wordt: *Het woord dat (vlees) geworden is* enzovoort.

(1. De letterlijke betekenis)

- 15 Wat hun toewijding betreft, die blijkt ook weer uit twee dingen: uit het voornemen om op weg te gaan en uit het verlangen om te zien. Het eerste blijkt waar gezegd wordt: *Laten we gaan*; het tweede waar gezegd wordt: *om het woord te zien*.

- 20 Hun voornemen blijkt uit de woorden: *Laten wij gaan*. Die hebben zij niet voor de schijn of voor de vorm gezegd, want de tekst gaat verder:

kreupel om een leesbare zin op te leveren. ‘*Transeamus*’, wat letterlijk ‘laten wij overgaan/oversteken’ betekent, vertalen wij om dezelfde reden meestal gewoon met ‘gaan’. Zo is het ook in de meeste Bijbelvertalingen vertaald.

- 7 Vanwege de theologische betekenis die het verhaal van Lucas voor Bonaventura heeft, krijgt het gaan van de herders naar Betlehem en het zien van het Kind een bijzondere betekenis voor ons, die het verhaal nu horen of lezen. In het eerste deel werkt Bonaventura uit hoe de herders naar Betlehem gaan, en hoe wij daar een voorbeeld aan kunnen nemen. Verder bespreekt Hij wat de herders hebben gezien: het geloofsmysterie van Gods menswording. Dit valt allemaal onder de letterlijke betekenis. Het gaat om wat er, in de theologische interpretatie van Bonaventura, indertijd met de herders gebeurde, toen zij naar Betlehem gingen om het kind te zien en om wat zij feitelijk gezien hebben.

In het tweede deel interpreteert hij de tekst allegorisch. Hierin wordt zij een handreiking bij ons komen tot het zien van Gods heerlijkheid. Om daartoe te komen moeten wij vier trajecten afleggen, vier keer ‘overgaan’: van onwetendheid naar wijsheid, van schuld naar boete, van boete naar overvloedige gerechtigheid, en van ellende naar heerlijkheid. Door dit te doen bereiken wij vier niveaus van ‘zien’. Dit komt in deel 3 aan de orde: wij zien God in zijn schepping, in de aangenomen menselijke natuur, in ons geweten, en in de heerlijkheid van zijn wezen. We mogen hier de gedachte horen meeklinken van een drievoudige komst van de Zoon: in zijn geboorte in Betlehem, in ons hart, wanneer wij tot het geloof komen in de menswording van God (schouwen van de incarnatie en daardoor in onze daden de Zoon opnieuw ter wereld brengen), en bij de definitieve komst in heerlijkheid aan het einde van de tijden, wanneer wie in Christus als Gods mensgeworden Woord geloven, in de gelukzaligheid worden opgenomen, waar wij God zullen zien zoals Hij is.

En zij kwamen haastig, en juist omdat zij zich haastten om te komen verdienden zij het om te zien. Daarom gaat de tekst verder: *En zij vonden Maria en Jozef, en het kind dat in een kribbe lag*. Daarom leren deze woorden ons dat wij Christus zonder voorbehoud en zonder dralen moeten zoeken. De Glossa zegt dan ook bij deze plaats: “Gedreven moet men de aanwezigheid van Christus zoeken; omdat de herders hard lopen en in oprecht geloof om te zien wat zij hebben gehoord, vinden zij Hem.”⁸ Zo toont zich de vurige toewijding van de herders hun voornemen om te gaan en hun verlangen om te zien.⁹

25

30

Hun vrome belijdenis blijkt waar zij zeggen: *Het woord dat (vlees) geworden is*. Zij zeggen niet: Laten wij gaan kijken of het woord is. Zij spreken bevestigend, niet twijfelend: *Het woord dat (vlees) geworden is*. Hierom zegt de Glossa¹⁰: “Door geloof te hechten aan de woorden van de engel leggen de herders getuigenis af”, door namelijk te belijden dat het vleesgeworden en geboren Woord de verlosser van de wereld is. Daarom behelst hun belijdenis drie dingen: de incarnatie van de verlosser, de bewerker van de incarnatie, en de geboorte van de geïncarneerde.

35

- 8 *Glossa ordin.* in Luc. 2,16 citaat van Beda (PL 114, 250A). Glossa zijn notities bij de bijbeltekst die in de kantlijn of tussen de regels genoteerd werden. Met de term *Glossa ordinaria* worden de aantekeningen in de kantlijn bedoeld, de term *Glossa interlinearis* duidt op de notities tussen de regels.
- 9 Christus moet gezocht worden ‘zonder voorbehoud’ en ‘zonder dralen’. Ook het woord ‘gedreven’ wordt gebruikt. Deze woorden wijzen erop dat wij Christus moeten willen vinden. Wij lopen Hem niet toevallig tegen het lijf. Wat meer theologisch gezegd: ons geloof is een act van de wil. Wie niet wil geloven, zal geen geloof vinden. De wil, het verlangen worden gewekt door wat wij, net als de herders over Jezus horen. Wij horen niet alleen over Hem in het kerstverhaal, maar in heel de Heilige Schrift (christologische lezing van de Bijbel), de verkondiging, en in wat wie Jezus navolgen doen en tot stand brengen in de wereld; barmhartigheid, gerechtigheid, vrede enzovoort. Dit kan nieuwsgierig maken en aldus het verlangen wekken om meer van Jezus te weten en Hem beter te begrijpen, en te zien of, waarom, en hoe Hij de vervulling kan zijn van je diepere verlangens. Dit geldt ook voor wie al in Hem geloven. Geloof bestaat bij gratie van verlangen om Christus te kennen als verlosser, bevrijder, genezer. Ook gelovigen moeten telkens weer als de herder naar Betlehem gaan, want het geloof is niet iets wat een mens eens en voor al heeft. Het verwerkelijk zich in telkens veranderende levensomstandigheden. Als het ons ontglipt moet het gezocht worden. Het laat zich niet vinden als het niet gezocht wordt, als er niet naar verlangd wordt. Wie Jezus niet als zijn Redder wil, zal Hem niet als zijn Redder vinden.
- 10 *Glossa interlinearis* in Luc 2,15.

40 Het eerste belijden zij waar zij zeggen: *Dit woord dat (vlees) geworden is*. Bedoeld is het woord van de eeuwige Vader dat niet ‘geworden’ genoemd wordt, want alle dingen zijn door dit woord geworden, maar waarvan gezegd wordt: *dat vlees geworden is* (Joh 1,14).

Het tweede (de bewerker van de incarnatie) belijden zij waar zij
 45 zeggen: *Wat de Heer gedaan heeft*, zoals Jesaja zegt: *Door de Heer is dit gedaan* (Jes 41,4). De almachtige majesteit heeft drie samenvoegingen bewerkt door ons vlees aan te nemen, telkens op wonderlijke wijze en ieder voor zich een wonder. Iets wat later nooit meer gedaan is en ook niet meer
 50 gedaan zal worden op aarde. Immers God en mens zijn samengevoegd, moeder en maagd, en het geloof en het mensenhart.¹¹ Dit zijn inderdaad wonderbaarlijke samenvoegingen. In de eerste zie je wat God je gegeven heeft, in de tweede waardoor, en in de derde waarom Hij dat
 55 gedaan heeft. Hij heeft je Christus gegeven door Maria omwille van je gezondheid. De eerste samenvoeging is het geneesmiddel. De tweede een hulp, omdat God heeft gewild dat wij niets hebben dat niet door Maria’s handen is gegaan. De derde de beloning: wij hebben, wanneer wij dit vast geloven, de beloning al en in dit geloof is onze genezing.¹²

Ten derde belijden zij de geboorte van de geïncarneerde, waar
 60 toegevoegd wordt: *dat Hij ons heeft getoond*, opdat wie eerst onzichtbaar was voor ons zichtbaar zou worden. Zoals het onuitsgesproken geestelijke woord onhoorbaar is, maar als het wordt uitgesproken hoorbaar wordt, zo is het geïncarneerde Woord voor zijn geboorte niet te ontwaren, maar wel na zijn geboorte, omdat het met vlees is bekleed op de
 65 manier van een woord dat stem krijgt. Daarom zegt Augustinus in *De Doctrina Christiana*: “Het is net als ons spreken: het woord dat wij in ons hart dragen, wordt geluid, opdat datgene wat we in onze geest dragen de geest van de toehoorder binnenglijdt via zijn lichamelijke oren. Dit

11 Bonaventura spreekt van drie wonderbaarlijke samenvoegingen. Hij vermeldt slechts welke dat zijn en wat de inhoud ervan is. De samenvoeging van ‘moeder en maagd’ krijgt de minste aandacht, alsof het voor Bonaventura geen punt is. Het is hem er vooral om te doen Maria haar plaats te geven, niet alleen bij de geboorte van de Zoon, maar ook bij de samenvoeging van het geloof en ons mensenhart, want wij hebben niets zonder Maria. Zij is niet alleen een hulpmiddel bij de incarnatie maar ook bij ons komen tot geloof. Het motief voor de ‘samenvoeging van God en mens’ komen wij later nog tegen, wanneer we zullen zien hoe het zichtbaar worden van God in deze wereld een motief is voor de incarnatie (zie paragraaf 25 op pagina 59).

12 Over ‘loon’ en ‘beloning’: zie wat gezegd wordt over ‘verdienen’ (zie noot 87).

heet spraak. Toch wordt onze gedachte niet ook in datzelfde geluid omgezet. De gedachte blijft intact op haar eigen plaats en neemt slechts de vorm van stemgeluid aan om de oren binnen te dringen, zonder enige schade op te lopen door de verandering die zij ondergaat. Op dezelfde manier verandert het Woord Gods niet en is het toch vlees geworden opdat het in ons zou wonen.¹³ En zo is het voor ons zichtbaar geworden en niet alleen maar hoorbaar. Naar zijn aard past het een woord eerder gehoord dan gezien te worden.¹⁴ Maar dit Woord van de Vader, dat niet gehoord en gezien kon worden, is in zijn geboorte zichtbaar en hoorbaar geworden. Vergelijk 1 Johannes 1,1: *Wat was vanaf het begin, wat wij gehoord hebben en gezien met onze ogen enz.* Dit was het Woord dat de herders verlangden te zien, toen zei zeiden: *Laten wij dit woord gaan zien.*

En verwonderlijk is dit niet, want bij Lucas lezen wij: *Veel profeten en koningen hebben willen zien wat jullie zien* (Luc 10,24). Zoals bij de aartsvaders blijkt: *Ach, scheurde U toch de hemel open en daalde U neer* (Jes 64,1). En dan al die anderen die hebben willen horen, namelijk de Zoon van God sprekend in het vlees, *en zij hebben het niet gehoord*. Zoals in de Hebreeënbrief staat: *Nadat God eertijds vele malen en op velerlei wijzen tot de vaderen gesproken had door de profeten, heeft Hij nu in het laatst der dagen tot ons gesproken in de Zoon* (1,1).

Hierom haastten de herders zich te zien wat anderen niet hebben kunnen zien. Op deze manier gaat het hier over de vurige toewijding van de herders en hun vrome belijdenis naar de letterlijke betekenis van deze woorden: Het Woord dat vlees geworden is.

13 A. Augustinus, *De Doctrina Christiana* 1,13,12. Geciteerd naar: A. Augustinus, *Wat betekent de Bijbel?*, Vertaling Jan den Boeft en Ineke Sluiter, Ambo: Amsterdam/Leuven, 1999. Latijnse tekst in: PL 34,24; CSEL 80,14-15; CCL 32,13.

14 Gezien de johanneïsche lezing van het geboorteverhaal van Lucas is het niet verwonderlijk dat Bonaventura ook hier gebruik maakt van de vergelijking met het geestelijke en het uitgesproken woord, zoals hij dat ook doet bij zijn beschouwingen naar aanleiding van Johannes 1 (zie noot 46).

Collationes bij het Evangelie van Johannes

Zoals al eerder opgemerkt gaat het bij deze specifieke Collationes niet om korte preken maar om notities ten behoeve van preken. Gelezen naast het commentaar op de tekst zelf van Johannes bieden zij deels herkenning, deels nieuwe informatie over hoe Bonaventura de tekst leest en verstaat.

Het karakter van notities blijkt ook uit de manier waarop Schriftteksten worden gebruikt. Je ziet het gebeuren: bij het voorbereiden van preken naar aanleiding van Johannes 1 worden alle mogelijke Schriftteksten genoteerd die Bonaventura te binnen schieten. Soms geeft hij aan welk verband hij ziet. Soms doet hij dat ook niet en moeten wij er naar gissen. Soms gaat het om teksten waarvan het ons, zeker niet op het eerste gezicht, duidelijk is waarom en hoe ze met de tekst waar Bonaventura mee bezig is te maken hebben. Omdat Bonaventura de gehele Schrift leest met het oog op Christus en de verwachting van zijn komst, haalt hij zijn teksten uit heel de Schrift vandaan.

Een en ander betekent wel dat deze Collationes zich niet zo makkelijk te lezen geven en dat zij ook niet zo makkelijk als teksten voor meditatie of bezinning te gebruiken zijn. Ze zijn vergelijkbaar met de ouderwetse fichesbak, waarin een schrijver kaartjes met notities bewaarde, keurig gerangschikt naar onderwerp of, zoals in dit geval, naar Schrifttekst, om snel informatie te kunnen verzamelen op het moment dat dit te pas kwam.

Er komen verschillende zogenaamde drieslagen in voor: drie werkingen van het licht; drie manieren van in duisternis verkeren of duisternis zijn, en dergelijke. Drieslagen zijn heel kenmerkend voor Bonaventura's stijl. Hier hebben zij waarschijnlijk ook de functie van het vergemakkelijken van het memoriseren. Bovendien is het een handreiking wanneer je op basis van deze notities een preek componeert.

Collatio 1

Johannes 1,5: *Het licht schijnt in de duisternis. En de duisternis heeft het niet begrepen.*
660

1. Naar zijn morele betekenis gaat het hier over twee zaken. Ten eerste dat ons het goddelijk licht geschonken wordt: *het licht schijnt in de duisternis*. Ten tweede dat de onwetendheid van onze menselijke blindheid aan de kaak gesteld wordt: *en de duisternis heeft het niet begrepen*.
665

Wat is dan dit licht, en wat is het effect ervan? Het is het ware licht dat iedere mens verlicht die in de wereld komt (zie Johannes 1,9), namelijk Christus, die zowel naar zijn goddelijke als naar zijn menselijke natuur licht is. Wat betreft zijn goddelijke natuur verlicht Hij de mens inwendig: zijn ziel. Wat zijn menselijke natuur betreft geeft Hij vorm aan het uiterlijk van de mens: zijn leven.⁶⁶
670

2. Christus is dus licht als mens: *Ik ben het licht dat in de wereld is gekomen; wie Mij volgt wandelt niet in duisternis*, enzovoort (Joh 8,12) Dit heeft betrekking op zijn mensheid. In Christus volgt de mens niet de verhevenheid van God, maar de nederigheid van de mens. Als mens is Hij een licht dat ontmaskert, leidt en verblijdt. Hij ontmaskert de slechten: *Alles wat ontmaskerd wordt, komt door het licht aan de dag, en daarom wordt het door de slechten gehaat* (Ef 5,13). Hij leidt de rechtvaardigen: *Wandelt terwijl jullie het licht hebben, opdat de duisternis jullie niet te pakken krijgt* (Joh 12,35). Vergelijk ook in het Lucas evangelie: *Opgaand uit de hoge is Hij komen verlichten wie in*
675

66 Meteen wordt duidelijk dat we een tekst lezen die voor de praktijk van het geloof geschreven is. Deze eerste Collatio betreft de morele betekenis van Johannes 1,5. Deze tekst wordt gelezen als een die ons iets zegt over wat wij moeten doen, hoe wij moeten leven; als een tekst dus die ons verlicht.

Om dit goed te kunnen wordt er onderscheid gemaakt tussen hoe Christus ons verlicht naar zijn goddelijke en naar zijn menselijke natuur. Naar zijn goddelijke natuur verlicht Hij inwendig, naar zijn menselijke uitwendig.

*duisternis zitten, enzovoort, om onze voeten te geleiden op de weg van vrede (Luc 1,78-79). Hij verblijdt de Gelukzaligen: De stad behoeft zon noch maan, want Gods licht verlicht haar en haar lamp is het Lam (Opb 21,23).*⁶⁷

3. *Het licht schijnt in de duisternis.* Zoals gezegd wordt dit licht uitwendig in Christus' menselijke natuur en inwendig in zijn goddelijke natuur. Naar Christus' menselijke natuur werkt het licht op drie manieren: in tekenen, in woorden, en in voorbeelden. In tekenen schijnt zijn macht, in woorden zijn wijsheid, en in voorbeelden zijn goedheid. Het schijnt dus in tekenen: *Uw bliksems hebben de aarde verlicht* – dit betekent de bliksem van de wonderen – die zij gezien heeft, *en de aarde werd geschokt* (Ps 77,19). Het schijnt ook in woorden: *Geloofd, zolang jullie het licht hebben, in het licht, opdat jullie kinderen worden van het eeuwig licht* (Joh 12,36). Het schijnt ook in voorbeelden: *Zijn heerlijkheid zal zijn als het licht* – in zijn levenswandel –; *als lichtstralen in zijn handen* – in zijn lijden (Hab 3,4). Daarom staat in het Johannes evangelie: *Wie Mij volgt zal niet in duisternis wandelen* (Joh 8,12).⁶⁸

4. *Het licht schijnt in de duisternis.* Christus is ook licht als God: *Ik ben als licht in de wereld gekomen, opdat ieder die in Mij geloofd, niet in de duisternis blijft* (Joh 12,46). Dit heeft betrekking op zijn godheid. Wij geloven immers in Christus de Heer, niet in Christus de mens naar zijn mensheid. Met het licht is het zo dat het zuiver is van materie, schoon van vorm en verheven van plaats. Welnu, voor zover Hij God is, is Christus het

67 Als menselijk licht wijst Christus ons de weg van de navolging. Deze heeft betrekking op zijn nederigheid en niet op zijn verhevenheid. Dit is een belangrijke opmerking. De menselijke gestalte van Christus is de maat van onze navolging. Wat hij doet naar zijn goddelijke natuur is dat niet, want daar reiken wij niet toe. Wij zouden zeggen: de Jezus zoals Hij zich in de evangeliën aan ons voordoet is met zijn levenswandel het voorbeeld voor die van ons.

68 Met zijn levenswandel is Christus voor ons een licht krachtens de tekenen die Hij heeft gedaan, de woorden die Hij heeft gesproken, en de voorbeelden die Hij geeft, waarbij ook uitdrukkelijk het lijden wordt genoemd (als lichtstralen in zijn handen). De tekenen (wonderen) blijken vooral bedoeld om aan het licht te brengen dat Jezus zo bijzonder is dat zijn levenswandel een lichtend voorbeeld voor ons mag zijn. De tekenen onthullen namelijk zijn macht. De verwijzing naar bliksems doet denken aan het scheppingsverhaal, en daarmee is duidelijk dat hier de goddelijke macht van Christus is bedoeld. Deze is het die aan zijn woorden de kracht van wijsheid geeft die ons op onze levensweg vooruit kan helpen en ons er goed aan laat doen een voorbeeld aan Hem te nemen.